

KÜL TİĞİN ABİDESİ’NİN GÜNEY-DOĞU YÜZÜNDE GEÇEN “ıgar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz.” İFADESİNDEKİ “İGİD-” FİİLİ ÜZERİNE*

*Fatih KAYA***

ÖZET

Orhun Abideleri’nin Vilhelm Thomsen tarafından okunuşundan bugüne kadar abideler üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Thomsen ve Radloff ile başlayan okuma ve anlamlandırma çalışmaları günümüze kadar devam etmiş, gerek yerli ve gerekse yabancı Türkologlar tarafından abideler üzerine müstakil metin neşirleri yapılmış, çeşitli okuma ve anlamlandırma denemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu yoldaki çalışmalar bugün de devam etmektedir. Bu çalışmalarla abidelerdeki birçok mesele çözüme kavuşmuş ve kavuşmaktadır. Özellikle abidelerin anlamlandırılması çalışmaları, taşlardaki dilin anlam zenginliğinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Zira bir kelimenin ifade ettiği kavramların çeşitliliği, o kelimenin ait olduğu dilin eski ve köklü bir dil olduğunu gösterir. Biz de bu çalışmamızda Kül Tigin Abidesi’nin Güney-Doğu Yüzünde Geçen “ıgar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz.” cümlesindeki “igid-” fiilinin bu cümle içinde yüklendiği anlam üzerinde duracağız. Bunu yaparken “igid-” fiilinin “ıgar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz.” cümlesindeki anlamı ile söz konusu fiilin geçtiği diğer cümlelerdeki anlamını karşılaştıracız. Ayrıca “igid-” fiiline, abideler üzerinde metin neşri ve anlamlandırma çalışması yapmış olan Muharrem Ergin, Talat Tekin, Hüseyin Namık Orkun ve Vilhelm Thomsen gibi bilim adamlarının verdikleri anlamları ele alarak, gerek Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçeleri gibi tarihî Türk lehçelerinden ve gerekse Türkçenin tarihî sözlüklerinden vereceğimiz örneklerle “igid-” fiiline “ıgar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz.” cümlesinde verilmesi gereken anlamla ilgili kendi görüşümüzü açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Kül Tigin Abidesi, igid-, Orhun, Fiil

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: fatihkaya1977@gmail.com

ON THE VERB "İGİD-" USED IN THE EXPRESSION "İğar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." ON THE SOUTH EAST FRONT OF KUL TİĞİN INSCRIPTION

ABSTRACT

There have been so many studies on Orkhon Inscriptions since its being read by Vilhelm Thomsen. The studies on reading and meaning that started with Thomsen and Radloff have been continuing to these days, self-contained text publications on the inscriptions have been done by domestic and foreign Turcologists, various reading and meaning trials have been done. With these studies so many issues in the inscriptions have been solved and continue. Especially, the meaning studies have a crucial importance from the point of revealing the richness of language's meaning. Because, the diversity of notions that a word defines proves the language's –the word belonging to- being ancient and deep rooted. In this study, it is going to be analyzed the meaning of the verb "igid-" that was used in the sentence "İğar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." situated on the South-East front of Kül Tigin inscription. While doing this, there is going to be a comparison between the meanings of the verb "igid-" used in the sentence "İğar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." and its other meanings that are used in other sentences. Moreover, by handling the meanings of "igid-" that were given by such scientists as Muharrem Ergin, Talat Tekin, Hüseyin Namık Orkun and Vilhelm Thomsen who hve studies on text publications and meaning and by giving further examples from both the historical Turkish dialects as Köktürk, Uigur, Karahan and Khorezm and the historical words of Turkish, the meaning that must be given to the verb "igid-" in the sentence "İğar oğlanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." is going to be explained according to my opinion.

V. Thomsen'in Orhun Abideleri ile ilgili keşfini açıkladığı 15 Aralık 1893 tarihinden bugüne kadar abideler üzerinde pek çok çalışma yapılmış, yeni okuma ve anlamlandırma önerileri bilim adamları tarafından ileri sürülmüştür. Yapılan bu çalışmalarla Orhun Abideleri'ndeki okuma hataları en aza indirilmiş ve abidelerde, yüzyıllar sonrasına verilmek istenen mesajlar bugün daha iyi anlaşılır duruma gelmiştir. Biz de bu çalışmamızda "İğ ar oğ lanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." ifadesinde geçen "igid-" fiilinin bu ifade içinde yüklendiği anlam üzerinde duracağız. Umarız ki bu çalışma Türkçenin bu ilk yazılı metinlerinin daha iyi anlaşılması yolunda küçük bir katkı olur.

"İğ ar oğ lanıñızda taygunıñızda yigdi igidür ertigiz." cümlesindeki "igid-" fiilini, Orhun Abideleri'ni neşredenlerin günümüz Türkçesine, birbirine benzer biçimde aktardıkları görülmektedir. Muharrem Ergin, cümleyi "Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz." şeklinde¹, Talat Tekin "Halkınızı değerli evladınızdan, tay gibi oğullarınızdan daha iyi daha iyi besliyordunuz." şeklinde², H. N. Orkun, "Sadık oğullarınız ve taygunlarınızdan daha iyi

¹ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 30.

² Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Simurg Yayınları, İstanbul, 1998, s. 53.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

idare ettiniz." şeklinde³, V. Thomsen de "Sadık prenslerinize ve taygunlarınıza iyilik ederek onları onurdunuz." şeklinde⁴ çevirmiştir. Biz ise aşağıda belirteceğimiz gerekçelerle bu ifadede geçen "igid-" fiilinin "bakmak, eğitmek, terbiye etmek, ilgilenmek, itina etmek" ifadelerinden biriyle anlamlandırılmasını öneriyoruz.

Abidelerin günümüz Türkçesine yapılan tercümelerinde "beslemek" anlamını kullanmayı tercih edenlerden Muharrem Ergin, kitabının sözlük kısmında kelimenin anlamını verirken "beslemek" ifadesinin yanında "bakmak, büyütme, ilgilenmek, itina etmek" anlamlarına da yer vermektedir.⁵ Talat Tekin de kitabının sözlük kısmında tercümedeki gibi "beslemek" ifadesinin yanında "bakmak ve doyurmak" ifadelerini kullanmıştır.⁶ Her iki araştırmacının yapmış oldukları tercümelere bütün olarak baktığımızda "igid-" fiilini "beslemek" anlamıyla karşıladıklarını görmekteyiz. Hâlbuki söz konusu fiil, abidelerde, gerek Ergin'in ve gerekse Tekin'in kitaplarının sözlük kısımlarında değişik anlamlarını verdikleri gibi, muhtelif anlamlarda kullanılmışlardır. Yani "igid-" fiili abidelerin bir yerinde "insan veya hayvanı beslemek" anlamında kullanılıyorken, başka bir yerinde ise "bakmak, büyütme, doyurmak, iyi duruma getirmek, iyileştirmek, refaha kavuşturmak, himaye etmek" gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Söz gelimi Bilge Kağan Abidesi'nde geçen "ol yılğ alıp igittim" (O at sürüsünü alıp besledim.)⁷ cümlesinde "igid-" fiili "beslemek" anlamında kullanılmışken, Kül Tigin Abidesi'nde geçen "antağ mınğ için itigmiş kaç anıñın sabın almatın yir sayu bardğ." ifadesindeki "igid-" fiili ise "himaye etmek" anlamında kullanılmıştır.⁹ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görülüyor ki söz konusu fiil, abidelerde, içinde bulunduğu cümleye göre farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Hüseyin Namık Orkun "igid-" fiilini "idare etmek" biçiminde aktarmıştır. Orkun'un, çalışmasının sözlük bölümünde ise söz konusu fiile "beslemek, büyütme, doğrultmak, yetiştirmek" anlamlarını verdiği görülmektedir.¹⁰ Çeviri bölümünde "igid-" fiiline verdiği "idare etmek" anlamına sözlükte yer vermemiş olması, söz konusu çalışmada bir tutarsızlık olarak göze çarpmaktadır. Mantıksal olarak Kül Tigin'in, yeğeni Yolluğ Tigin'i idare etmekten ziyade, ona bakma, itina gösterme, onu büyütme, yetiştirme ve onunla ilgilenme konumunda olduğu açıktır. Dolayısıyla buradaki "idare etmek" anlamı "ğ ar oğ lanıñızda tayğ unuñızda yigdi igidür ertigiz." ifadesindeki bağlama uygun düşmemektedir. Vilhelm Thomsen'in çalışmasında, Thomsen'in söz konusu ifadeyi yanlış çevirdiğini görmekteyiz. Fransızcası "En faisant du bien parmi vos fidèles princes et taigouns, vous les avez rétablis." şeklinde olan ifadenin Vedat Köken tarafından yapılmış olan çevirisi şu şekildedir: "Sadık prenslerinize ve taygunlarınıza iyilik ederek onları onurdunuz."¹¹ Öncelikle "sadık prenslerinize" ve "taygunlarınıza" ifadelerine bakacak olursak. Bilindiği gibi Orhun Türkçesinde bulunma ve ayrılma durumu, "+DA" eki ile karşılanmaktadır.¹² "ğ ar oğ lanıñızda tayğ unuñızda" cümlesinde gördüğümüz gibi ilgili kelimelerde "+DA" eki kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ifadelerin bulunma veya çıkma durumunu içeren sözcüklerle karşılanmaları gerekmektedir. Diğer taraftan bizim asıl ilgilendiğimiz ifade olan "yigdi igidür ertigiz." ifadesini de Thomsen "ondurdunuz" ifadesiyle karşılamıştır. "igidür ertigiz" yapısına biçim olarak baktığımızda geçmişte bir süreklilik ifade ettiğini görmekteyiz.¹³ Thomsen ise söz

³ Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 54.

⁴ Vilhelm Thomsen, Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken, Ankara 2002, s. 173.

⁵ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 95.

⁶ Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Simurg Yayınları, İstanbul, 1998, s. 103.

⁷ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 50.

⁸ A. g. e. s. 6.

⁹ Hatice Şirin User, Köktürk ve Ötügen Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yayınları, Konya 2010, s. 399.

¹⁰ Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 803.

¹¹ Vilhelm Thomsen, Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 173.

¹² Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul 2003, s. 113

¹³ A. g. e., s. 189.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

konusu ifadeyi “avez rétablis” şeklinde, Türkçedeki görülen geçmiş zaman kipi ile çekimlemiştir¹⁴. Vedat Köken bu ifadeyi “ondurdunuz” biçiminde Türkçeye aktarmıştır.¹⁵ Ettirgen çatıdaki “ondurmak” fiilinin kökü olan “onmak” fiilinin TDK Türkçe Sözlükteki anlamı “daha iyi bir duruma gelmek, salah bulmak, eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak, hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, felah bulmak, iflah olmak” biçimindedir.¹⁶ İlk bakışta bu ifadelerden bazılarının “igidür ertigiz” ifadesine karşılık gelebileceği düşünülebilir. Ancak görüldüğü üzere “onmak” fiilinin sözlükte hiçbir anlamı süreklilik bildirmemektedir.

Yukarıda zikredilen çalışmalardaki ilgili ifadeye verilen anlamlara karşılık biz “igid-” fiilinin burada “bakmak, yetiştirmek, eğitmek, itina göstermek” biçiminde anlamlandırılması gerektiğini düşünüyoruz. Bununla ilgili S. E. Malov’un Orhun Abideleri ile ilgili yapmış olduğu yayının sözlük kısmında “ëgidmek” olarak ele aldığı söz konusu fiilin master biçimini “eğitim, terbiye, yetiştirme, geliştirme” şeklinde anlamlandırması görüşümüzü desteklemektedir.¹⁷

J. R. Hamilton’un, “İyi ve Kötü Prens Öyküsü” adlı çalışmasında “egid-” şeklinde ele aldığı söz konusu fiil, “beslemek” anlamının yanında “bakmak, geçinmek” anlamlarında da kullanılmıştır. Metinde geçen “anın öz egidür” cümlesi “kendine bu şekilde bakar” veya “kendini bu şekilde geçindirir” anlamını ifade etmektedir.¹⁸

Kutadgu Bilig’de geçen şu beyitler görüşümüzü destekler niteliktedir:

4504. oğul kız törüse seniñ ay tenğın

eñğde igidgil **igidme** önğın

“Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.”¹⁹

4522. cefa birle önmiş **igidmiş** yıgaç

yimişi ağu ol anğar bolma aç

“Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvesi zehirdir, ona karşı iştah ve ihtiras besleme.”²⁰

1097. yoğ erdim törütüti **igidüti** mini

kiçig oğlan erdim beğütüti mini

¹⁴ Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bilgi Basımevi, Ankara 1976, Cilt 2 , s. 1137.

¹⁵ Vilhelm Thomsen, Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 173.

¹⁶ TDK Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 1405.

¹⁷ Sergey Efimoviç Malov, Pamyatniki Drevnetyurskoy Pis'mennosti Mongolii, Kirgizii, Moskova-Leningrat 1959, s. 363.

¹⁸ James Russell Hamilton, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 143.

¹⁹ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Çev. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s. 772-773.

²⁰ A. g. e., s. 776-777.

"Yoktum, Tanrı beni yarattı ve yetiştirdi; küçük bir oğlandım, o beni büyüttü."²¹

6559. yılan kırt koğuz yimi öz igdileyü

bu ni'met bile men negüke **igıdım**

"Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücudu ben neden nimet içinde besleyerek yetiştirdim."²²

Görüldüğü gibi örnek verdiğimiz beyitlerde geçen söz konusu fiil "bakmak, terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, büyütme" anlamlarında kullanılmıştır. 4504 numaralı beyitteki kullanım tıpkı "İğar oğlanı"nda tayğ unuğuzda yigdi igidür ertigiz." ifadesinde olduğu gibi bir insanı "büyütme, yetiştirmek, eğitmek, terbiye etmek, bakmak" anlamlarında kullanılmıştır. Kül Tigin Abidesindeki söz konusu bu cümlede de Yolluğ Tigin, yeğeni olduğu Kül Tigin tarafından bakıldığını, büyütüldüğünü, yetiştirildiğini ifade etmektedir.

4522 numaralı beyitte "igid-" fiili ile ağacın yetişmesi ve büyümesi, 1097 numaralı beyitte ise Tanrı'nın yaratması ve yetiştirmesi, 6559 numaralı beyitte ise kişinin kendisini besleyerek büyütmesi ve yetiştirmesi ifade edilmiştir. Özellikle söz konusu fiille ilgili en son zikir ettiğimiz beyit oldukça dikkat çekicidir. Zira "igid-" fiili burada iki defa geçmiş, birincisiyle "beslemek" anlamı ifade edilmişken, ikincisi ile "bakmak, büyütme, yetiştirmek" anlamı ifade edilmiştir.

Harezmi Türkçesi dönemine ait Rabgûzî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ adlı eserinde geçen "Sâmirîni Cebre'îlni tanıdı anıñ üçün kim Sâmirîni Cebre'îl kanadı üze igitmiş erdi."²³ cümlesinde "igit-" fiilinin söz konusu eser üzerine yapılan çalışmanın dizin bölümünde "büyütme" biçiminde anlamlandırıldığı görülmektedir.²⁴

Bütün bu örneklerin yanında Türkçenin tarihî sözlüklerinde de "igid-" fiiline "beslemek" anlamının yanında "bakmak, büyütme, yetiştirmek, eğitmek, itina göstermek" gibi anlamların verildiğini görmekteyiz.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde "igid-" fiiline "yetiştirmek, beslemek, özen vermek, bakmak, itina göstermek" anlamlarını vermiştir.²⁵

Sir Gerard Clauson, sözlüğünde, "igid-" fiiline verdiği "beslemek" anlamının yanında İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nden alıntı yaparak verdiği "anın öz igidür" ifadesini "thereby maintains himself" biçiminde anlamlandırarak "igid-" fiiline "maintain" yani "korumak, bakmak, sağlamak, sürdürmek, geçindirmek" anlamlarını vermiştir.²⁶

Drevnetyurskiy Slovar adlı sözlükte "igit-" biçiminde ele alınan söz konusu fiilin birinci anlamı "yedirmek, yemlemek, yem vermek" şeklindeyken, ikinci anlamı "eğitim görmek, büyütülüp yetiştirilmek" olarak verilmiştir.²⁷

²¹ A. g. e., s. 268-269.

²² A. g. e., s. 1076-7077.

²³ Aysu Ata, Nâşirü'd-Dîn bin Burhânü'd-Dîn Rabgûzî Kıyasü'l-Enbiyâ I (Giriş – Metin – Tıpkıbasım), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 176.

²⁴ Aysu Ata, Nâşirü'd-Dîn bin Burhânü'd-Dîn Rabgûzî Kıyasü'l-Enbiyâ II (Dizin), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 264.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 90.

²⁶ Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford At The Clarendon Press 1972, s. 103.

²⁷ Drevnetyurskiy Slovar, Leningrat 1969, s. 205.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

SONUÇ

Türkçenin tarihî gelişimi içerisinde rastladığımız bütün bu örnekler, Orhun Abideleri'nde geçen “ıg ar ođ lanıngızda tayđ unuıngızda yigdi igidür ertigiz.” ifadesindeki “igid-” fiilinin “beslemek, idare etmek, ondurmak” biçiminde anlamlandırılmasının uygun olmadığını göstermektedir. Yazımızda, görüşümüzü destekler nitelikte belirttiğimiz her bir örnek ve delil, ilgili ifadeye geçen “igid-” fiilinin “bakmak, yetiştirmek, terbiye etmek, eğitmek” biçiminde anlamlandırılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ATA Aysu, Nāşırü'd-Dīn bin Burhānū'd-Dīn Rabğuzī Kıışāsü'l-Enbiyā I (Giriş – Metin – Tıpkıbasım), TDK Yayınları, Ankara 1997.
- CAFEROĞLU Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- CLAUSON Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford At The Clarendon Press 1972.
- Drevnetyurskiy Slovar, Leningrat 1969.
- ERGİN Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- HAMILTON James Russell, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- MALOV, Sergey Efimoviç, Pamyatniki Drevnetyurskoy Pis'mennosti Mongolii, Kirgizii, Moskova-Leningrat 1959.
- MUSTAFAYEV E. M., ŞÇERBİNİN V. G., Rusça-Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınları, İstanbul 1989.
- ORKUN Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- SARAÇ Tahsin, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bilgi Basımevi, Ankara 1976.
- TEKİN Talat, Orhon Yazıtları, Simurg Yayınları, İstanbul, 1998.
- TDK Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- THOMSEN Vilhelm, Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken, Ankara 2002.
- USER Hatice Şirin, Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yayınları, Konya 2010.
- Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Çev. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

